

A kiemelt regionális centrumok ipara az ezredfordulón

KISS EDIT ÉVA¹

Abstract

Industry in the major regional centres at the turn of the millennium

Since the late 1970's relevant changes have taken place in the industry of developed cities and its spatial pattern. Compared to them, however, significant changes began much later in the industry of East European cities and they accelerated only after 1989 when radical economic and social reforms started. So far an emphasis has been put on the investigation of the industrial transformation of capital cities, because these are the focuses of innovation in the East European countries and display the most immediate response to challenges. As a consequence the industrial restructuring of other urban settlements have got considerably less attention. That is why the present study focuses on the industrial restructuring of the five regional centres of Hungary (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged). The main objective is to explore the relationship between the most important (structural, organisational, forms of ownership etc.) changes in industry and their spatial consequences. The other aim is to demonstrate how these spatial changes have affected the position of industry in the local and regional economies. In the 1990's dramatic changes occurred in the organisation, structure and ownership of the industry in these cities, but the spatial pattern of industry has remained almost unchanged. The size of industrial areas has been shrinking slowly and a few derelict industrial areas have become occupied mainly for non-industrial purposes. In spite of its decreasing role, industry still plays an important part in the economy of each city and urban region. Of them only Győr has a real opportunity to become a regional industrial centre with transboundary attraction. The Hungarian experience might prove to be useful and exemplary for other East European countries.

Bevezetés

Az 1970-es évektől a fejlett nyugati országok mélyreható politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális változásokon mentek át, amit JAMESON, F. a modernizmusból a posztmodernizmusba való átmenet sajátosságának tulajdonít (JAMESON, F. 1991). PIORE, M. J. és SABEL, C. viszont ennek az időszaknak a gazdasági átalakulását emeli ki, ezért mint a fordizmusból a posztfordizmusba való átmenetet írja le azt (PIORE, M. J. és SABEL, C. 1984).

A változások alapvető okai a világgazdasági körülmények megváltozásában keresendők, amelyekon kívül azonban RODWIN, L. más tényezőket (pl. globalizáció, új termelési formák, éleződő nemzetközi verseny) is megemlített (RODWIN, L. 1991).

Kelet-Közép-Európában, és így hazánkban is viszont csak megkésve, a politikai rendszerváltozást követően kezdődtek az élet minden területét átfogó radikális reformok. Bár ezek a folyamatok a

¹ MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 1112 Budapest, Budaörsi út 45.

„felszín alatt” már az 1980-as években érlelődtek, zöld utat csak 1989 után kaptak. Európa K-i felében tehát a posztmodern vagy a posztfordista fázisba való átmenet együtt járt a szocialista társadalmi rendszer eltűnésével és a piacgazdaság megteremtésére irányuló erőfeszítésekkel. Ez az átmeneti periódus lényegében úgy is értelmezhető, mint két társadalmi rendszer közötti „szünet” időszaka, amikor hatalmas változások zajlanak a társadalomban és a gazdaságban egyaránt (VIRKKALA, S. 1994). Mivel Kelet-Közép-Európában ez a két folyamat nagyjából egy időre tehető, ezért az itteni országok sokkal nehezebb helyzetben vannak (voltak), és jóval több kihívással kell megküzdeniük, hiszen közben a szűkebb és tágabb környezetükben, a világ egészében is jelentős átalakulások mennek végbe, amelyek szintén új feltételeket teremtenek. A változások térben és időben differenciáltan következnek be, miáltal a különböző országok, régiók és települések a fejlődés más-más stádiumában találhatók.

A térszerveződés különböző szintjei közül különösen fontos, hogy a városok sorsa hogyan alakul, mert a globalizálódó gazdaságban *már nem az országok versenyeznek egymással, hanem a városok*. S abból eredően, hogy ma már jóval több város alkalmas egy-egy szerepkörre, mint korábban, ezért sok szereplő között folyik a verseny. Ám az idők során változhat is a pozíciójuk, némelyek előnyösebb, mások hátrányosabb helyzetbe kerülhetnek. A posztfordizmus egyik lényegi vonása, hogy a „globális kor” csak bizonyos helyeknek kedvez, nem pedig az összesnek (AMIN, A. 1994). A területi fejlődés „motorjait” jelentő városok jövőbeni fejlődését pedig elsősorban az elhelyezkedésük és a tágabb világgazdasági összefüggések determinálják, amelyek arra is kihatnak, hogy milyen mértékben képesek kapcsolódni a nemzetközi termelési és fogyasztási rendszerekhez, továbbá, hogy a városok milyen szerepet játszanak az integrációban és az innováció közvetítésben. Ahhoz, hogy a városok ténylegesen sikeresek legyenek és regionális központi funkciót is betöltsenek, számos tényezőnek kell megfelelniük. Az utóbbihoz nem elegendő csak az, hogy elég népeseek legyenek, hanem egyéb feltételek teljesülése is szükséges (MÉSZÁROS R. 2000). Bár kétségtelen, hogy általában minél népesebb egy település, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy fejlettebb infrastrukturális szolgáltatásokkal rendelkezik.

A hazai városhálózatot alkotó 237 város közül a kiemelt regionális centrumok (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged) azért érdemelnek megkülönböztetett figyelmet, s állnak a mostani vizsgálódás középpontjában, mert a leginkább ezek a városok esélyesek a nemzetközi integrációban való aktív részvételle, a globális folyamatokba való bekapcsolódásra, valamint az országhatáron is átnyúló regionális szerepkör betöltésére az átszerveződő kelet-európai városhálózatban.

Kérdés, hogy az ipar szempontjából megközelítve, amely csak egyike a regionális centrum-funkcióknak, milyen lehetőségeik és perspektívájuk van, hiszen ezek a városok releváns ipari centrumok is. A főváros után ugyanis ezekben a városokban összpontosul az ipari üzemek és ipari foglalkoztatottak zöme és innen kerül ki az ipari termelés tekintélyes hányada is. Ráadásul ezek a legnépesebb városaink: 1998-ban Debrecenben 205 ezren, Miskolcon 173 ezren, Szegeden 159 ezren, Pécsen 158 ezren és Győrben 127 ezren éltek (1. táblázat).

Az elmúlt évtizedben a fenti 5 városunk ipara mélyreható változásokon ment keresztül, ami kihatott a lokális és regionális gazdaságban elfoglalt pozíciójukra is. Mindezek vizsgálata ennek a munkának a legfontosabb célkitűzése².

Arra kerestük a választ, hogy a globális és lokális politikai, társadalmi, gazdasági és egyéb tényezőknek a kölcsönhatása következtében milyen változások mentek végbe a helyi iparban, és hogy azok hogyan érintették e városok térszerkezetét és a gazdaságban betöltött szerepét.

² A tanulmány alapjául a BO 00016/99 sz. Bolyai János kutatási ösztöndíj keretében végzett kutatás szolgál. A támogatásért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

1. táblázat. A kiemelt regionális centrumok iparának jelentősége a hazai iparban

Megnevezés	A népesség aránya az össznépességből, %		Az ipari foglalkoztatottak aránya a népességből, %		Az ipartelepek aránya az összes ipartelepből, %		Az ipari beruházás aránya az összes ipari beruházásból, %		Az ipari állóeszközök értéke az összes ipari állóeszközértékből, %		A külföldi érdekeltségű ipari beruházások aránya az összes ipari beruházásból
	1990	1998	1990	1998	1990	1998	1990	1995	1990	1998	1998
A kiemelt regionális centrumok együttes részesedése (%)	8,5	8,2	14,6	14,5	11,0	7,5	10,2	7,2	12,3	12,1	21,8*

* A kiemelt regionális centrumok megyéinek adata, aminek a döntő hányada a vizsgált városokban került befektetésre.

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, 1990, 1995, 1998; Ipari Almanach, 1998.

Másrészt az is indokolja ezen városok részletesebb tanulmányozását, hogy egészen mostanáig csak a kelet-európai fővárosok ipari átalakulásának a bemutatására törekedtek a kutatások, amit több tanulmány is bizonyít (GRITSAL, O. 1997; KISS É. 1999; KOREC, P. 1997; POTRYKOWSKA, A. 1995). Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy azok a leginnovatívabb és a kihívásokra leggyorsabban reagáló területei az egyes országoknak (GRITSAL, O. 1997). Ugyanakkor a többi nagyváros ipari megújulásának az értékelése még nem kapott különösebb figyelmet eddig egyik országban sem. Éppen ezért a hazai tapasztalatok példaként szolgálhatnak más kelet-európai országok számára, ill. a kelet-európai változások sajátosságainak a meghatározásában is döntőek lehetnek.

A tanulmány forrásanyagául a rendelkezésre álló cégkatalógusokon kívül a helyi ipari kamarák és ipari parkok vezetőivel 2000-ben készített interjúk, valamint az önkormányzatok különböző szakembereivel folytatott megbeszélések szolgáltak. Az ipar (amely alatt a bányászat, a feldolgozóipar, a villamosenergia-ipar, a gáz-, hő- és vízellátás együttese értendő) térszerkezeti vonásainak a felfedését, részben az ipari területek bejárása során, részben pedig a cégektől kérdőívek segítségével gyűjtött információk tették lehetővé. Szintén a 2000-ben lebonyolított kérdőíves felmérésre épül a lokális ipar térkapcsolatainak az elemzése. Az egyszerű matematikai műveletek során nyert mutatókat táblázatokba rendeztük vagy grafikusán, kartografikusán ábrázoltuk.

Történeti visszapillantás

A 19. sz. közepéig elsősorban a mezőgazdaság és a kereskedelem határozta meg az 5 város gazdasági életét természeti adottságaikból és földrajzi fekvésükből adódóan, mivel tájhatárok (Debrecen, Miskolc) és/vagy fontos kereskedelmi útvonalak mentén (Pécs, Győr, Szeged) helyezkedtek el. Ugyanakkor az ipari tevékenység főleg a kisiparra, kézműiparra korlátozódott és többnyire a mezőgazdasági terményeket dolgoz-

ta fel. A gyáripár kibontakozása a 19. sz. második felétől lendült fel, amit számos ipari üzem létesítése jelzett. Az első gyárat (ecetgyár) Győrben 1818-ban hozták létre, Debrecenben az 1840-es években (gőzmalom), Miskolcon 1870-ben (vaskohó), Pécsen 1844-ben (cukorgyár) és Szegeden 1869-ben (Pick szalámigyár) kezdődött az ipari termelés.

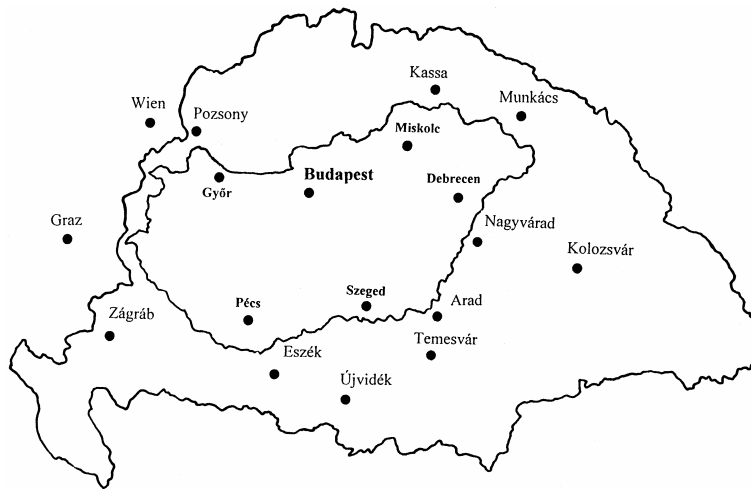
A cégek zömét magyar tőkével alapították, amelyek általában modern, jól felszerelt gyárak voltak, és amelyeknek egy része (pl. Rába, Zsolnay) még ma is működik. Rohamosan nőtt az iparban foglalkoztatottak száma és kezdett kialakulni az a sajátos iparszerkezet is, amely bizonyos fokig még a jelenlegi ágazati struktúrára is rányomja a bélyegét. Mindezek ellenére iparuk jelentősége és fejlődésének üteme elmaradt a fővárostól és a történelmi Magyarország peremén levő városokétól (*1. ábra*).

Az I. világháborút követő országhatár változás folytán azonban szinte „egyik pillanatról a másikra” megváltozott a geopolitikai pozíciójuk. Egyfelől egy sokkal kisebb területű ország „határszéli” városaivá váltak, miközben felértékelődött a jelentőségük az új országhatáron belül, emellett mint Budapest ellenpólusai jöttek számításba. Másfelől, kedvezőtlen volt az, hogy az évszázadok során kialakult, hagyományokkal rendelkező sokoldalú gazdasági, kereskedelmi, kulturális stb. térkapcsolatok hirtelen megszakadtak, az új országhatár „elszakította” azokat.

A két világháború között az ipari fejlődés lelassult, ami a foglalkoztatottak és az ipari üzemek számának a szerényebb ütemű gyarapodásában is megnyilvánult. Ebben az időben Győr volt az ország második legfontosabb ipari központja a főváros után, ahol a 35 nagyüzemben kb. 12 ezren dolgoztak (a keresők 46%-a) 1930-ban. Ugyanakkor Debrecenben 10 911 (20%), Miskolcon 10 216 (35%), Pécsen 10 166 (34%) és Szegeden 16 868 (25%) volt az ipari foglalkoztatottak száma.

A városok iparosodásának második fő periódusa a szocialista iparosításhoz kapcsolódik, amelynek mértéke számos tényezőtől (pl. központi gazdaságpolitikai döntések, földrajzi fekvés, nyersanyagok) függött. Az extenzív iparosítás jegyében eleinte főleg a nehézipar (bányászat, kohászat, gépipar) fejlesztésére összpontosítottak, ezért Miskolc, Pécs és Győr ipara fejlődött a legintenzívebben. Debrecenbe is több ipari üzem (gördülőcsapágy gyár, orvosi műszergyár, vegyipari és ruházati üzem) telepítettek az 1950-es évektől, de a csúcspont 1966–1970 között volt. Szegeden csak az 1950-es évek második felére datálható az iparosodás, s ez a tempóvesztés szinte azóta is behozhatatlannak bizonyul. Újabb és nagyobb lendületet a helyi ipar fejlődésének csak a térség szénhidrogén mezőinek (Algyő) kitermelése adott. 1970-re már mindegyik városban tetemes méreteket öltött az iparban dolgozók száma. Debrecenben 30 439-en, Győrben 28 118-an, Miskolcon 41 764-en, Pécsen 33 320-an, és Szegeden 33 962-en éltek a szekunder szektorból.

Az 1970-es évek közepétől az intenzív és a szelektív fejlesztésre helyeződött a hangsúly, ami többek között a hatékonyság növelését, a termelékenység fokozását, a technikai színvonal javítását, a kutatás-fejlesztés eredményeinek jobb hasznosítását, a foglalkoztatottak számának a csökkentését és a korszerű technológia alkalmazását célozta. Ám a kitűzött feladatok megvalósulása igen vontatottan haladt, ami hosszú távon szükségszerűen vezetett a problémák súlyosbodásához és más okokkal együtt a válság

1. ábra. A kiemelt regionális centrumok földrajzi helyzete az első világháború előtt és napjainkban
Geographical location of major regional centres before World War I and today

elmélyüléséhez az 1980-as években. Az évtized végére elodázhatatlanná váltak az átfogó reformok, amelyekre azonban csak a politikai rendszerváltozás után került sor.

Az 1989 utáni főbb tendenciák

Szervezeti és strukturális változások

Az 1990-es évtizedben a szervezeti reform volt az egyik leggyorsabban végbement folyamat, amely kezdetben szembetűnően jelezte az egyes területi egységek és ágazatok innovációs érzékenységét, ugyanis az újra fogékonyabb településekben és ipari létesítményekben (az ország Ny-i felében és a gépiparban, nyomdaiparban stb.) jóval intenzívebben haladt (KISS É. 1993). Ma már mindenhol az új szervezeti formák, elsődlegesen a kft-k dominálnak a jogi személyiségű gazdasági szervezetek körében.

Rendkívüli népszerűségük alapvetően az alapítási feltételek milyenségével magyarázható, nagy számuk pedig azzal, hogy sok közöttük a teljesen új, előzmény nélküli cég (pl. Audi Hungaria Motor Kft. Győrben), s csak csekélyebb hányadukat alkotják azok, amelyek egykori nagyvállalatokból szakadtak ki (pl. Diósgyőri Fémipari Kft. Miskolcon) vagy azok átalakulásával jöttek létre (pl. Főnix Szegedi Konzervgyár Kft., Pécsi Dohánygyár Kft.). A nagy múltú vállalatok zöme ma rt.-ként működik (pl. a Magyar Gördülőcsapágy Művek és a BIOGAL Gyógyszergyár Debrecenben, a Zsolnay Porcelángyár Pécsen), ami többük számára nem is jelent új szervezeti formát, csak visszatérést az eredetihez, hiszen már a 19. sz. végi alapításukkor is abban a formában jöttek létre (2. táblázat).

2. táblázat. Az ipari cégek száma és nagyság-kategóriák szerinti megoszlása a kiemelt regionális centrumokban, 1998

Város	Az ipari cégek száma	Ebből		Az ipari cégek nagyság-kategóriák szerinti megoszlása (%)				
		kft	rt	< 10	11–20	21–50	51–300	300 <
Debrecen	120	74	28	43	13	21	21	2
Győr	169	129	24	33	19	7	25	16
Miskolc	141	100	21	40	23	20	12	5
Pécs	129	93	17	27	17	22	27	7
Szeged	109	73	20	23	22	21	19	15

Forrás: Ipari Almanach, 1998.

A szervezeti megújulással párhuzamosan gyarapodott a gazdasági szereplők száma is. Ez egyrészt a sok új, jogelőd nélküli cégnek köszönhető, másrészt az egykori, gyakran több-telephelyes nagyvállalatok feldarabolódásának, mivel részegységeik, telephelyeik sok esetben önállóan, független cégeként folytatták a tevékenységüket a későbbiekben.

A cégalapítási láz főleg az 1990-es évek elején és a dunántúli városokban (Győr, Pécs) volt számottevőbb, ami szintén az innovációs képesség egyfajta fokmérőjének tekinthető. Ráadásul az egyéb adottságok (pl. a rendelkezésre álló tőke nagysága, a népesség milyensége) is segítették azt, szemben az alföldi városokkal (Debrecen, Szeged) vagy Miskolccal. Az előbbiekben a tőkehiány és a lassú reakció az innovációra, az utóbbiban pedig a tőkehiány és a munkaerő alacsony képzettsége lehet a magyarázat arra, hogy késlekedett a vállalkozásalapítás.

Alapvetően a tercier szektorbeli nagyobb cégalapítási láz okolható azért, hogy az ipari cégek részesedése az összes gazdasági szervezetből egyik városban sem éri el a 20%-ot. Ugyanakkor a felesleges, rendszerint gazdaságtalanul működő, alacsony hatékonysággal termelő ipartelepeket számolták fel a leghamarabb.

Az is előfordult, hogy a korábban önállósodott ipartelep azért szűnt meg, mert múltbeli helyzetéből eredően nem rendelkezett tapasztalt vezetővel, akik alkalmasak lettek volna a cég vezetésére az új körülmények között. 1990 és 1998 között kevesebb, mint a felére csökkent az 5 nagyvárosban levő ipartelepek száma, ami a térbeli függőséggel párosult szervezeti függőség enyhüléséhez vezetett (BARTA GY. 1992), vagyis erősödött a városok helyi irányítású cégekben szerveződött ipara (2. ábra).

Az 1990-es években látványos átrendeződés ment végbe a cégek méretstruktúrájában is a kis- és középmeretűek javára. Elsődlegesen a sok újonnan alapított és általában néhány fős vállalkozásnak és a nagyvállalatok „elaprózódásának” betudhatóan már csak néhány ipari létesítményben haladja meg a foglalkoztatottak száma a 300 főt. Ezzel szemben az 50 főnél kisebb ipari cégek aránya mindenhol meghaladja a 65%-ot Győr kivételével, ami részben a multinacionális cégek jelenlétének a következménye. A fővároshoz (94%) viszonyítva az 5 városban jóval alacsonyabb az 50 főnél kevesebbet alkalmazó ipari cégek aránya. Ennek kettős oka lehet, egyfelől sokkal kevesebb kis céget alapítottak, másfelől a régi nagyvállalatok reorganizációja mérsékeltebb ütemben zajlott (3. táblázat).

2. ábra. Az ipartelepek (A) és az ipari foglalkoztatottak (B) száma az 5 nagyvárosban (1990, 1998).
 Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, 1990, 1998

Number of industrial plants (A) and employees (B) in the 5 cities (1990, 1998). Source: regional Statistical Yearbook, 1990, 1998

Az ipar strukturális átalakulása az egyik leglassúbb folyamat, amelynek a legfőbb sajátossága, hogy az elmúlt években tovább nőtt a tercier szektor súlya az ipar rovására, az iparon belül pedig megemelkedett a feldolgozóipar, ill. a tudásigényes ágazatok részaránya a többi iparággal szemben. Az 5 város közül az egykori fejlett nehézipari fellegvárat, a magyar „Ruhr-vidék” központját, Miskolcot sújtotta a leginkább a strukturális válság, ami részben az ipari foglalkoztatottak drasztikus csökkenését vonta maga után, részben a város bányász-kohász jellegének a hanyatlását.

Ezzel szemben az ipari funkció karakterisztikusabbá válása tapasztalható Győrben és emiatt a létszámcsökkenés is kisebb mértéket ért el. Ezt sokrétű ipara és az a tény magyarázza, hogy ipari cégei között relatíve magas hányadot alkottak a helyi székhelyű vállalatok. Nagyobb megrázkódtatások csak az építő- és a textiliparában következtek be. A Rába parti városban ma a gépipar a meghatározó ágazat. Azon belül is kiemelkedő a közúti jármű- és alkatrészgyártás és az elektronikai ipar, amelyek új ágazatként jelentek meg 1989 után.

A másik 3 város iparának a szerkezetében nem történt markáns változás, habár a kitermelőipar válsága Pécsen is komoly gondokat okozott. Üzemeit mostanra szintén bezárták. Ugyanakkor a többi ágazata, ha veszteségekkel is, de átvészelte a nehéz esztendőket. Az utóbbi időben az energiaszektorának és a feldolgozóiparának (élelmiszer-, textil- és bőripar) a pozíciója változott a legkedvezőbbben. Sőt, a külföldi cégek letelepedésének köszönhetően az elektronikai ipar is meghonosodott.

Debrecen sokoldalú iparszerkezetében továbbra is a gépipar, a vegyipar és az élelmiszeripar az uralkodó, mivel a régi cégek, ha nagymértékben átalakulva, megkarcsúsodva is, de fennmaradtak.

3. táblázat. A kiemelt regionális központok lokális iparának fontosabb adatai

Város	Az ipari cégek részesedése az összestől, %	Az ipari foglalkoztatottak aránya a népességből, %		Az ipari beruházások részesedése az összes beruházásból, %		A külföldi érdekeltségű ipari cégek részesedése az összes ipari cégből, %	Az ipari állóeszközök ezer főre jutó értéke, Ft
	1998	1990	1998	1990	1995	1998	1998
Debrecen	3,6	15,1	8,3	44,0	31,6	10,0	317 742
Győr	6,6	23,6	17,6	59,7	48,5	11,8	1 146 655
Miskolc	4,8	20,4	9,5	41,1	38,4	5,7	364 341
Pécs	3,9	14,8	8,0	44,1	32,5	10,8	425 944
Szeged	3,8	15,2	9,2	41,5	32,5	9,2	527 182

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, 1990, 1995, 1998; Ipari Almanach, 1998.

Szegeden a fejlettebb, iparosodottabb térségekhez képest viszonylag későn kezdődött a szervezeti megújulás és hosszan elhúzódott. Áldozatul mindössze pár nagyobb vállalat (pl. konzervgyár, textilművek) esett. Így a korábban kialakult iparszerkezet sem módosult, s a könnyű- és élelmiszeripari dominancia gyökeres megváltozása a közeljövőben sem várható.

A tulajdonviszonyok átrendeződése és a külföldi tőke

A 20. sz. végére az ipari létesítmények tulajdonosi köre kiszélesedett és sokszínűbbé vált az 5 városban is, ami több folyamat együttes hatásának az eredménye. Közöttük magyar és külföldi magánszemélyek, cégek, pénzügyi szervezetek és egyéb intézmények egyaránt megtalálhatók. Példaként a debreceni Dispomedicor Rt. említhető, amely egyszer használatos orvosi eszközöket gyárt, hiszen 8 részvényessel büszkélkedhet.

A tulajdonosi összetétel alakulása azért nem elhanyagolható szempont, mert hosszú időre befolyásolhatja az adott cég vagy település sorsát. Sebezhetőbbé, kiszolgáltatottabbá válhatnak, ha kevés számú tőkeerős vállalkozó a tulajdonos. Habár más oldalról megközelítve épp ez képezheti a tulajdonosi kör állandóságát, ami egyben a cég tartósságára, stabilitására is garancia lehet. Ha viszont túl sok a tulajdonos és eltérő tőkeerővel rendelkeznek, akkor feltételezhető az újabb tulajdonosváltás, ami állandó veszélyként lebegve esetleg gátolhatja a cég hatékony működését.

A nagyvárosok iparának privatizációjában a kevésbé tőkeerős magyarok mellett számottevő részt vállaltak a külföldiek is. Az utóbbiak nagyobb érdeklődésével indokolható, – ami több tényezőre vezethető vissza – hogy a privatizáció folyamata a leggyorsabb ütemben Győrben haladt, míg a másik 4 városban a magyarányú tőkehiány miatt ez jóval lassúbb. Ennek ellenére az 1990-es évek végére már azokban is – éppúgy, mint az ország egészében – a nagyméretű ipari cégek tetemes hányada részben vagy teljesen a külföldiek kezébe került, ellenben a kisebbeket jobbra magyarok birtokolják. A külföldiek a legjobb adottságú cégek megszerzésére törekedtek és figyelemre sem méltatták a veszteségesen működő, elavult gépekkel felszerelt, régi üzemeket.

Rendkívül bonyolult a meghatározása annak, hogy mi alapján döntenek a külföldi befektetők egy magyarországi telephely mellett. Ám az tény, hogy a külföldi tőke mennyisége jól tükrözi az adott hely korábban kialakult előnyeit, hátrányait, szoros összefüggést mutat azokkal. Az országhatárokat elsöprő, globalizálódó világgazdaságban a telephelyválasztás hagyományos elemei (pl. infrastruktúra, kvalifikált munkaerő) egyre jobban háttérbe szorulnak.

Elsődleges szerepet kap viszont az időtényező, a gyors elérhetőség és az információáramlásban, kommunikációban való azonnali részvétel lehetősége, valamint az, hogy ehhez milyen eszközökkel rendelkezik a potenciális telephely. Egyre fontosabb elem az adott hely „globális működőképessége” is, vagyis az élet ottani általános minősége. Valószínűleg ez utóbbi tényezők is belejátszottak – az 1970-es évektől mindinkább előnyösebbé váló Ny-i határhoz közeli földrajzi fekvés mellett – abba, hogy az 5 nagyváros közül Győr vonzotta a legtöbb külföldi befektetőt.

Megemlíthető még a város esetében az átlagos fejlettebb infrastruktúra, a képzett munkaerő és az osztrák ipari munkakultúra kisugárzásának az érvényesülése is. Ráadásul a Rába olyan „iskolát” jelentett az ottani közép- és felsővezetők számára, ami alkalmassá tette őket a letelepedő külföldi cégek vezetésére is.

Miskolc képezi a másik szélsőséget, mert ott a legkevesebb a külföldi cégek száma az iparban, a város földrajzi elhelyezkedéséből, társadalmi, gazdasági helyzetéből, az épített környezet minőségéből stb. eredően. A külföldi tőke Miskolcon csak az 1990-es évek vége felén jelent meg. A külföldi befektetők mindaddig kivártak, ameddig nem rendeződtek a viszonyok a tradicionális nehézipari ágazatok hosszan elnyúló krízise után. Ezeken kívül a zöldmezős beruházásra alkalmas ipari területek szűkössége is akadályozhatta a megjelenésüket.

A másik 3 város a két véglet között foglal helyet mintegy átmenetet képezve. Közülük Pécs esetében a periférikus fekvés és az autópálya hiányából fakadó lassú elérhetőség „megközelíthetlenség” a legfőbb ok a kevés külföldi érdekeltségű cég jelenlétére. S mivel e téren az utóbbi egy-két évben sem történt előrelépés, ezért a letelepültek közül a Nokia már el is hagyta a várost.

Pécshez hasonló problémákat kell leküzdenie Szegednek is, amelyeket azonban még a kevés műszaki szakember és a tágabb társadalmi, gazdasági környezet milyensége (a szomszédos országok gazdasági nehézségei, politikai bizonytalansága, a délszláv válság) is tetézi.

Debrecenben ugyancsak késve bukkant fel a külföldi tőke és lassan terjedt. Ez elsődlegesen a város földrajzi fekvésével, infrastrukturális fejletlenségével (autópálya hiánya) és ipari múltjával magyarázható, valamint összefügghet a város vezetésének nem kielégítő lobby tevékenységével is.

A kedvezőtlen adottságokat mindegyik városban megpróbálják ellensúlyozni különféle kedvezmények, engedmények nyújtásával. A leggyakrabban néhány éves adókedvezményt biztosítanak vagy olcsón kínálnak ipari üzemek létesítéséhez telkeket. Miskolc esetében vonzó lehet az az 5 éves szerkezetátalakítási program is, amiből a letelepedő vállalkozások még egyéb támogatásokat is igényelhetnek. Mindezek a törekvések együttesen odavezettek, hogy 1994 és 1998 között nemcsak a külföldi érdekeltségű szervezetek száma nőtt Debrecenen kívül mindenütt, hanem a jegyzett tőkéből való részesedésük is. Sőt, egyre több külföldi törekszik arra, hogy minél nagyobb hányadban szerezzen tulajdonjogot az adott vállalkozásban.

A kiemelt regionális centrumokban működő külföldi érdekeltségű vállalkozások jegyzett tőkéjének tetemes hányada koncentrálódik az iparban. Győrben a jegyzett tőke 70%-át, Debrecenben 97%-át, Miskolcon 75%-át, Pécsen 95%-át és Szegeden 93%-át mondhatták magukénak a teljesen vagy részben külföldi tulajdonban levő ipari cégek, habár a számuk viszonylag kevés. 1998-ban Győrben 20, Debrecenben 12, Miskolcon 7, Pécsen 17 és Szegeden 12 közép- vagy annál nagyobb méretű külföldi érdekeltségű vállalkozást tartottak nyilván az iparban. Kiugróan magas a részesedésük a gépiparban, majd a vegyipar, a textil-, az élelmiszer- és a nyomdaipar következik.

A külföldi tőke a lokális ipar szerkezetében csak ott idézett elő markáns változást, ahol „zöldmezős” beruházások keretében létesültek a cégek. Ugyanis a már meglévő cégek megvásárlása, bizonyos fokig a korábbi ágazati struktúra konzerválását vonta maga után. Győrtől eltekintve, ahol a legtöbb zöldmezős beruházás valósult meg, mindenhol az ún. „barnamezős” beruházások dominálnak. Debrecenben és Szegeden eddig még egyáltalán nem létesültek külföldi tulajdonú zöldmezős ipari beruházások, de Miskolcon (pl. a japán Shinwa híradástechnikai üzeme) és Pécsen (pl. a finn Elcoteq elektronikai gyára) is csak egy-kettő akad belőlük.

Az iparba befektető külföldiek származási ország szerinti megoszlása igen változatos. A túlnyomó részüket az osztrákok és a németek teszik ki a földrajzi közelség, a történelmi kapcsolatok és a családi, rokoni kötelékek stb. miatt. Ugyanakkor a többiek letelepedését feltehetően más tényezők motiválták és rendszerint csak magányosan, egy-egy vállalkozás erejéig képviselik hazájukat. Pl. a koreaiak a debreceni Gördülőcsapágy Műveket, az izraeli TEVA csoport a BIOGAL gyógyszergyárat, az olaszok pedig a Szegedi Tejipari Rt-t vették meg. Egyébként bármi is volt az ok, a külföldi tőke általában pozitívan hatott az egyes cégek és városok fejlődésére, még akkor is, ha egyenlőtlen térbeli megoszlása révén hozzájárult a területi különbségek éleződéséhez. Rendszerint ott újult meg az ipar gyorsabban, ahol a tulajdonosok között nagyobb arányú a tőkeerős külföldi befektetők előfordulása.

A térkapcsolatok jellemzői

Az elmúlt évtizedben a lokális ipar térkapcsolataiban is óriási változások következtek be, ami több tényező (pl. a fizetőképes kelet-európai és hazai kereslet beszűkülése, új gazdasági szereplők megjelenése, a piaci verseny éleződése, a globalizálódó világ gazdaság kihívásai, átrendeződő politikai és gazdasági erőviszonyok) együttes eredménye. Az 5 városban 2000-ben lebonyolított felmérés tapasztalatai egyébként nagy hasonlóságot mutattak egy korábbi kutatás eredményeihez, amely a Budapesti Régió ipari létesítményeinek a térkapcsolatait vizsgálta. A főváros térségében azonban hamarabb ment végbe az átrendeződés, mint a regionális centrumokban (KISS É. 1996).

Az összes közép- és nagyméretű cégnek (159) mindössze 13,2%-a válaszolt a kérdőívekre, ami azt jelenti, hogy Debrecenből 9 (az összes helyi megkérdezett 27%-a), Győrből 2 (8%), Miskolc 3 (14%), Pécsről 4 (13%) és Szegedről 3 (8%) válasz érkezett vissza. Bár ezek nagyon szerény értékek (mivel a cégek nem szívesen adnak ki ilyen információkat), mégis támpontul szolgálhatnak a főbb tendenciák kijelölésére. A 21 cég

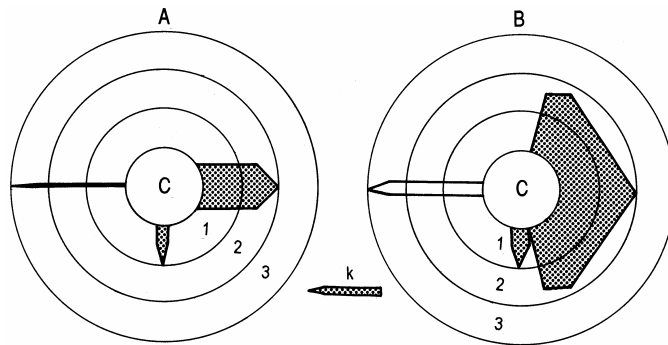
közül 7 van részben, vagy teljesen külföldi tulajdonban volt. A tulajdonosok között a németek alkottak túlsúlyt, de angol, holland, osztrák és svéd is akadt körükben. 7 cég a gépiparban, 4 az élelmiszeriparban, 4 a textiliparban, 2–2 a kohászat, fémfeldolgozás terén és a vegyiparban, 1–1 pedig a nyomdaiparban és a bőriparban tevékenykedik. Kétharmadukat valamilyen 1989 előtt működött szervezetből hozták létre, míg egyharmadukat teljesen újonnan alapították a rendszerváltozást követően. Általánosságban véve az előbbieket jóval mélyebben érintették a változások, mint az utóbbiakat. A cégek 67%-a az 51-300 fős, azon belül is főleg a 100-300 fős tartományba sorolható a foglalkoztatottak létszáma alapján. A 300 főnél nagyobb cégek száma 2, az 50 főnél kevesebbet foglalkoztatóké 5 volt körükben.

A valamilyen jogelődéből származó cégek kb. egyharmada nem észlelt lényegi változást a termelési kapcsolatokban, ami azt sejteti, hogy a jól funkcionáló, nagy hagyományokkal rendelkező kapcsolatok túléltek a reformokat. A többségnél viszont különböző okok (pl. technológiai fejlesztés, nyersanyagforrás megszűnése, kereslet csökkenés, új cégek megjelenése) folytán markáns átrendeződés figyelhető meg.

A termelési kapcsolatok megválasztásában alapvetően a minőség, a megbízhatóság, az ár és a pontosság a döntő tényezők, s e tekintetben teljes összhang mutatkozott a vállalkozások körében. E kapcsolatok alakulását sokkal jobban befolyásolja az, hogy melyik ágazathoz tartozik a cég, mint az, hogy melyik városban található. A legkiterjedtebb termelési kapcsolatokkal a kohászati, a fémfeldolgozó, a gépipari és az élelmiszeripari cégek rendelkeztek. Ezekben az ágazatokban a legmagasabb a helyi kapcsolatok száma is. Az élelmiszeripari üzemeknél pl. a helyi mezőgazdasági termelők (magán-személyek és társaságok) alkotják a termelési kapcsolatokat, akiktől felvásárolják a mezőgazdasági nyersanyagokat. A gépiparban tevékenykedők helyi kapcsolatai egyrészt a beszállításra (pl. alkatrészeket gyártanak), másrészt olyan javító, szolgáltató és egyéb kiegészítő munkák elvégzésére irányulnak, amelyek nélkülözhetetlenek a cég működéséhez. Bár az 5 nagyváros közül 3-ban működik ipari park, mégis a megkérdezett cégek egyikének sem volt semmilyen kapcsolata az ottani cégekkel. A globális és a lokális ipar kapcsolódásai tehát még nem fejlődtek ki. Az ipari parkok, amelyek semmilyen szállal sem kötődnek a „lokális iparhoz”, sajátos „zárványt” képeznek a helyi iparban (3. ábra).

Csaknem valamennyi cég a székhelyén kívüli, de az országon belül elhelyezkedő cégekkel tartja fenn a legszorosabb termelési kapcsolatokat. A kapcsolatok térbeli megoszlása igen sokszínű.

Az élelmiszeripari cégek pl. az ország több száz pontjáról fogadják a mezőgazdasági termelők terményeit. Ugyanakkor a vegyiparhoz sorolt műanyagtermékeket gyártó üzemek, ha a hulladékgyűjtő cégektől eltekintünk, többnyire csak a nagy, alapanyagokat gyártó vegyi üzemekkel állnak kapcsolatban. A 21 cégből mindössze 2 (a miskolci Csavar- és Húzottáru Rt. és a Borsodi Metall Öntőde Kft.) tartott fenn egykori szocialista országokkal kapcsolatot. Az import nyersanyagok, alapanyagok zömét a leginkább az EU tagállamaiból hozták be. A legfőbb partnernek a német cégek bizonyultak, amelyekkel szinte mindegyiknek volt termelési kapcsolata. Az USA-ból csak két debreceni (egy gépipari és egy élelmiszeripari) cég szerezte be a nyersanyagait, de az utóbbi fejlődő országokból (Brazília, Peru) is importált.

3. ábra. A kiemelt regionális centrumok ipari üzemeinek térkapcsolatai 2000-ben. – A = termelési; B = értékesítési kapcsolatok; C = ipari cégek; 1 = helyben; 2 = egyéb belföldi településben; 3 = külföldön; k = 70 kapcsolat. Forrás: Az ipari cégek körében 2000-ben végzett kérdőíves felmérés

Spatial links of industrial firms of major regional centres in 2000. – A = production links; B = sale links; C = industrial firms; 1 = in the vicinity; 2 = to other Hungarian settlements; 3 = abroad; k = 70 links. Source: Survey by questionnaire carried out among industrial firms in 2000

Az 1990-es évtized a már korábban is működött vállalkozások értékesítési kapcsolataiban a termelési kapcsolatokhoz képest nagyobb módosulást hozott. Ez a nagyarányú változás alapjában véve két fő folyamatot foglal magába. Egyrészt kiszélesedett és jóval sokszínűbbé vált a vevőkör, amit főként a magánszféra képviselőinek a megjelenése okozott. Másrészt óriási fordulat következett be az export irányában a fejlett tőkés országok javára. Az pedig, hogy egy cégnek egy adott időszakban pontosan hogyan alakul a vevőköre, milyen lesz a struktúrája, egyetlen tényezőtől függ, attól, hogy ki tudja-e kifizetni a vételárat. Épp ezért a „gyors” átrendeződés lehetősége ez esetben is fennáll, de talán nagyobb valószínűséggel, mint a termelési kapcsolatoknál (3. ábra).

A helyi jellegű értékesítési kapcsolatok száma mind az 5 városban igen alacsony, ami alól csak néhány cég kivétel. Azt, hogy ez mennyire nem ágazat függő, az is bizonyítja, hogy van közöttük élelmiszeripari, gépipari és nyomdaipari cég is. Bevallásuk szerint a megkérdezett cégek csupán 40–50 helyi értékesítési kapcsolattal rendelkeznek. A lokális értékesítési kapcsolatok szerény mértékéhez a helyi ipari parkokhoz fűződő kapcsolatok hiánya is hozzájárul. Egyedül a miskolci Öntöde Kft. szállította termékeit egy, a Diósgyőri Ipari Parkban levő cégnek.

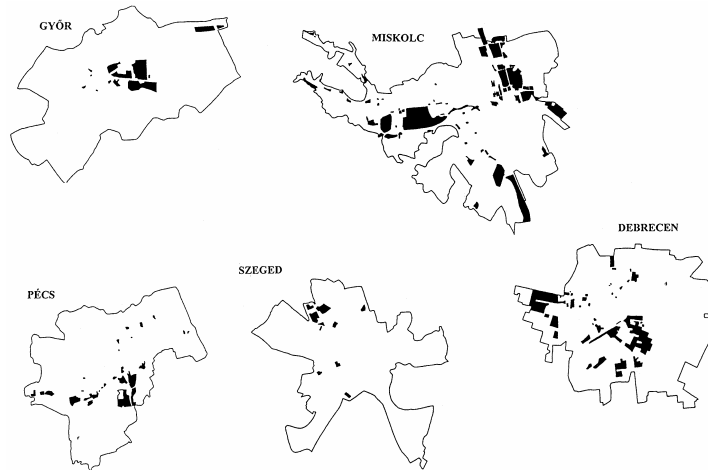
A helyieknél jóval sűrűbb az országon belül kiépített értékesítési kapcsolatok száma. A cégek döntő hányada több száz (pl. a pécsi Kontakt Elektro Kft. 600, a debreceni Pannon-Tara Műanyagipari Kft. 350–400) vevővel rendelkezik, akik általában az ország legkülönbözőbb részeiből származnak. Rendszerint minél nagyobb a feldolgozottság mértéke vagy minél többen igénylik az adott nyersanyagot, annál szélesebb lehet a potenciális vásárlók köre. Erre utal pl. a debreceni Gabonaforgalmi Rt. értékesítési kapcsolatrendszerre, ugyanis lisztféleségeit több száz sütőüzem veszi, de ugyanez mondható el a Pécsi Bőrgyárról is, amely közel 200 feldolgozó üzemnek szállít, vagy a debreceni Medicor Rt.-ről, amely 6700 féle orvosi műszerével az ország összes kórházát, rendelőintézetét ellátja.

Az országon kívüli vevők tábora szintén igen népes, mivel valamennyi cég export tevékenységet is folytat. Mindössze 3 olyan cég van, amelyik kizárólag egy országba exportál, s ez elsősorban (pl. a pécsi textilipari gyárakban) bémunkavégzésüknek tulajdonítható. A cégek egyharmada csak a fejlett tőkés országokba (főleg az EU országai, azon belül is Németországba és Ausztriába) szállítja termékeit. Ugyanakkor az ipari üzemek több mint a felének a vevői között egyaránt megtalálhatók a nyugat- és kelet-európai országok, bár más-más arányban. A világ többi országai közül csak néhány (USA, Japán, Brazília, Izrael) értékesítenek. Közülük az USA a legfőbb partner, mivel 4 cég is szállít oda. A debreceni Medicor Kéziműszer Rt. termékeinek 51%-át exportálja az USA-ba és 41%-át Németországba. E társasághoz hasonlóan más cégeknél is jelezték, hogy termékeik döntő hányada külföldre kerül. A győri Glovita Kesztyű Rt. pl. kötöttáruinak 80%-át szállítja a német, osztrák, francia és finn piacra. Az exportkapcsolatok napjainkra még fontosabbá váltak, tehát a cégek nagyfokú exportorientáltságáról tanúskodnak, miközben a vásárlókért folyó harc is még jobban kiéleződött és egyre nehezebb újabb piacokat szerezni.

Térszerkezeti konzekvenciák

Az iparban zajló változások legfőbb színterei azok az ipari területek, amelyek az ipari létesítményekben végbemenő átalakulásokkal párhuzamosan és azoktól függően szintén kisebb-nagyobb változásokat szenvednek el. Ezek a történelmi háttérnek, a gazdasági helyzetnek és a társadalmi-kulturális viszonyoknak tulajdoníthatóan többkevesebb hasonlóságot mutattak Európa Ny-i és K-i felében (CAMAGNI, R. 1991; DOLING, J. és KOSKIAHO, B. 1994; KOREC, P. 1997; MISZTAL, S. 1997). Az ipari területeken megfigyelhető folyamatok bizonyos fókig az ipari területek evolúciója természetes következményének is tekinthetők (CHAPMAN, K. és WALKER, D. 1988), amelyek intenzitása térben és időben is különbözik.

A hazai kiemelt regionális centrumok ipari területei alapján véve a két jelentős iparosítási hullámnak köszönhetően alakultak ki a nyersanyaglelőhelyek és/vagy a fontosabb közlekedési útvonalak mentén. Általában a városok peremi részeiben helyezkedtek el, ami különösen a nagyobb, összefüggő ipari területekről és a fejlődés kezdeti stádiumáról mondható el, mivel a későbbiekben a népesség gyarapodása és a lakóterületek terjeszkedése miatt egyre szervezettebb részévé váltak a városi térnek. Ugyanakkor sok kisebb iparterület, amelyek lényegében egy-egy ipari cégnek a telephelyét képezték. A városok központi részében kaptak helyet. Ezek rendszerint a nagy hagyományokkal rendelkező cégek telephelyei (pl. Pécsi Bőrgyár, Szegedi Szövőgyár, Debreceni Ruhagyár), amelyek települési helyének megválasztására sokszor nincs is különösebb magyarázat. A spontaneitás és a jobbára a szocializmus évtizedeire jellemző tudatos tervszerű letelepítés tehát egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy jelentős ipari területek alakuljanak ki az egyes nagyvárosokban, amelyek két-három nagyobb ipari körzetből és több, a város különböző pontjain szórta elhelyezkedő kisebb ipari területből tevődnek össze (4. ábra).

4. ábra. Az 5 nagyváros ipari területei az 1990-es években. Forrás: Városfejlesztési koncepciók
 Industrial areas of the 5 cities in the 1990s. Source: Urban development concepts

Győrben a város jellegzetes „szabdalt” szerkezetében az ipari területek a település K-i felében találhatóak, amit a Budapest–Győr vasútvonal mintegy ketté szel, és amelyet É-ről az M1-es autópálya, D-ről pedig a 81-es főút határol. Debrecenben 4 nagyobb ipari körzet fejlődött ki (a DK-i, a DNY-i, a NY-i és az ún. könnyűipari övezet) elsődlegesen a 4. sz. főút, a 33-as, a 47-es és a 48-as közlekedési útvonalak mentén. Miskolcon a kazincbarcikai vasút közelében levő ÉK-i és a NY-i (diósgyőri) ipari körzetek, amelyek a város testébe ékelődnek, tekintenek a legnagyobb múltra vissza, míg az 1980-as években létesült D-i iparterület a 3-as főútra fűződik fel. Pécsen a 6-os főúttól D-re, a város K-i felében van az egyik ipari körzet, a K-i iparterület, a másik, a központi iparterület az 58-as úttól balra terül el. Szeged legmeghatározóbb ipari körzetét az 5 sz. főút szeli át, melyen kívül még néhány gyárterület érdemel említést a város központi részében (pl. a textilgyár DK-en és a Pick Szalámigyár DNY-on).

A rendszerváltozás után a regionális centrumok iparának térszerkezetében radikális változások nem érzékelhetők, ami több tényezővel indokolható. Egyrészt az iparban zajló gyökeres szervezeti, szerkezeti tulajdonosi stb. reformok késve indultak meg és lassabban haladtak a fővároshoz viszonyítva. Másrészt csak kevés ipari üzem zártak be és azoknak a területein is részben újból ipari létesítmények jelentek meg, ill. csak néhány új cég létesült teljesen újonnan iparivá minősített területen. Ezek a leggyakrabban az ipari parkok területei, amelyek rendszerint a már meglévő ipari területekhez kapcsolódva kerültek kijelölésre. Az első ipari parkot zöldmezős beruhásként Győrben hozták létre 1991-ben, míg a többi városban ezek csak az 1990-es évek végétől jelentek meg, Szegeden és Debrecenben zöldmezős beruhásként, Miskolcon (a Diósgyőri Gépgyár területén) és Pécsen (a régi bányaterület egy részén) pedig barnamezős beruhásként. További ok, hogy a korábban kialakult ipari területek közül több alulhasznosított volt, amelyeknek a jobb kihasználása miatt nem kellett új területeket bevonni, azaz a fejlesztések a már meglévő ipari területekhez kapcsolódtak.

Azért sem módosult a lokális ipar térszerkezete, mert sem az ipari üzemek egyes városokon belüli áthelyezése, sem a szuburbanizációjuk nem figyelhető meg egyik városban sem. Ez utóbbi többek között a tökehiánnyal magyarázható és azzal, hogy nagy ipari területek állnak rendelkezésre, amelyeknek a térbeli elhelyezkedése megfelelő, továbbá, hogy a szomszédos települések (pl. infrastrukturálisan) nincsenek felkészülve nagyobb ipari létesítmények fogadására.

Hosszú távon csak azok a kis méretű ipari területek tűnhetnek el, amelyek közel vannak a városközpontokhoz vagy a lakóterületekhez, és amelyeken környezetszennyező gyárak találhatók. A meglévő ipari területek a bővítésével és nem új telephely a választásával kívánják megoldani területi gondjaikat a felmérésbe bevont cégek is. Sőt, a helyi ipari parkba való áttelepüléssel is mindössze egy, a debreceni Mediroll Orvostechnikai Kft. foglalkozik. Ennél fogva az elkövetkező évekre sem prognosztizálható releváns térszerkezeti változás.

A mérsékelt dezindustrializáció és a nagyarányú megújulás következtében az ipari területek nagyságában nem volt regisztrálható tetemes változás egyik nagyvárosban sem az 1990-es évtizedben. Így az ipari területek összterületből való részesedése (10–21%) sem változott lényegében.

Győrben az ipari területek a belterület 12%-át (durván 600 ha) teszik ki, s a jövőre nézve a legfőbb cél a meglévők minél intenzívebb hasznosítása. Debrecenben, ahol az ipari területek részesedése 11% (672 ha) a szelektív iparfejlesztés a legégetőbb feladat. Miskolcon a 3 iparterület nagysága együttesen 1100 ha-t ér el, ami a belterület 19%-ának felel meg. Ezek ma még tudják fogadni a letelepülni szándékozó vállalkozásokat, sőt terjeszkedésre is lehetőség van. Pécssett a szén- és uránbányászat felhagyása miatt látványosan fogyott az iparterület, s ma kb. 250 ha (4%) a területük. Szegeden az ipar 529 ha-t foglal el, ami a város belterületének mintegy 10%-a. Elképzelhető, hogy ez a későbbiekben a város ÉNy-i felében levő új területek bevonásával ez tovább gyarapodik.

A regionális centrumok korábbi ipari területei funkcionális átalakulásának az üteme szintén elmarad a fővárosban tapasztaltaktól, de tendenciáját tekintve azonos azzal. Nevezetesen az elhagyott, felesleges ipari területeket a leggyakrabban kereskedelmi, szolgáltató létesítmények letelepítésére használják. Pl. Szegeden a konzervgyár csarnokaiban különféle üzletek és egyéb terciér ágazathoz tartozó egységek létesültek. Pécssett a kisebb területre összehúzódtott bőrgyár területén kb. 20 ipari és nem ipari tevékenységet folytató cég jelent meg, de történtek kísérletek lakóhelyi hasznosításukra is. Debrecenben pl. az egykori sütőüzem helyén építettek új lakásokat.

A legtöbbször az ipari területek újrahhasznosítása spontán módon zajlik, mivel a helyi önkormányzatoknak csak nagyon kevés eszközük (pl. építési, környezetvédelmi előírások) van a befolyásolására. Az „alkalmazkodó újrahhasznosítás”-nak köszönhetően, ahogy COHEN nevezte a funkcionális átalakulást – a tradicionális homogén ipari területek heterogénebbek lettek (COHEN, P. 1998), ám ez sem a városok szerkezetében és funkcionális tagozódásában, sem a városképben nem eredményezett gyökeres változást. Így új városi tér kialakulása vagy újjászülető ipari tér sem figyelhető meg egyik városban sem, szemben a fővárossal (KISS É. 1999).

A magyar ipar térszerkezetének a formálásában Miskolc és Győr játszott kiemelkedő szerepet a vizsgált városok közül. A szocializmus időszakában az ország területén ÉK–DNy-i irányban húzódo ipari-energetikai tengelynek az egyik releváns cent-

ruma Miskolc volt. A rendszerváltozást követően azonban egy új ipari tér körvonalai kezdtek kibontakozni az ország ÉNy-i felében, Győr „vezetésével”, amelynek a DNy-i szárnya még nem fejlődött ki, többek között a balkáni válság és az autópálya hiánya miatt. Ez a hatalmas térszerkezeti fordulat szorosan összefonódott a tradicionális nehézipari ágazatok válságával és a nyugat-dunántúli régió felértékelődésével is. Miskolc tehát hanyatló ágazatai révén „a nagy vesztese” az elmúlt évtizednek, míg Győr „a nagy nyertes”, dinamikus ágazatainak köszönhetően. A másik 3 város a regionális ipari tér alakításában sokkal kisebb szerepet játszik, és mint régiójuk számottevőbb iparral rendelkező „szigetei” jöhetnek számításba.

Az ipar lokális és regionális szerepe

Bár az ipar kora „lejárt”, s a posztindusztriális fázisban a terciér szektor a vezető ágazat, mégis a lokális vizsgálatok egyöntetűen arra utalnak, hogy az ipar a XXI. században is fontos szerepet fog betölteni a hazai nagyvárosok gazdasági életében. Ám hogy ez pontosan mit fog jelenteni, az nagymértékben függ a helyi gazdasági-társadalmi adottságoktól.

A rendszerváltozás okozta sokkból a nagyvárosok zöme csak a közelmúltban kezdett el ébredni. Keresik a helyüket az átalakuló városhálózatban és gazdaságban, amelyben az iparnak mindegyik más-más szerepet szán. Ez tükröződik a fejlesztési koncepciójukban is. Abban teljes az összhang, hogy mind az 5 város fejleszteni akarja az iparát, de eltérő aspektusból és különböző mértékben. Elsősorban azokat az ágazatokat (cégeket) részesítik előnyben, amelyek versenyképesek és megfelelnek az újkor kihívásainak, valamint sajátos egyedi vonást kölcsönöznek városuk iparának. Mindez azt sejteti, hogy nem számolnak az ipar eltűnésével, még ha a jelentősége Győrön kívül kisebb is lesz mindegyik város gazdaságában.

Az iparnak a lokális gazdaságban elfoglalt pozíciója kihat az adott város régiójának a gazdaságban betöltött szerepkörére is. Bár mind az 5 város igen jelentős ipari központja tágabb térségének, de a határon túli kihatásuk nem számottevő, mert az országhatár különösen annak az ukrán, román, szerb, horvát és szlovák szakaszai inkább még mindig elválasztanak, mintsem összekötnek. A rendszerváltozás tehát e téren még kevésbé valósult meg, aminek a határon túli bizonytalan politikai helyzet, a társadalmi, gazdasági problémák a fő okai. Sőt, olyan városfejlesztési tervek, amelyek a terciér szektor fejlesztésére összpontosítanak szintén akadályozhatják az ipar határon túlra is kiterjedő vonzását. A határon túlnyúló gazdasági kapcsolatok akadályozásához a nagyobb külföldi vállalkozások hiánya is hozzájárulhat, amelyek számára ezek a városok mint „vállalati székhelyek” vagy mint a szomszédos országra nyíló „kapuk” jöhetnek számításba.

Pillanatnyilag csak Győrnek van reális esélye arra, hogy az országhatáron túl is érvényesülő ipari centrum funkcióra tegyen szert multinacionális cégeinek (pl. Audi, Philips) és más tényezőknek (pl. a külföldi tőke nagysága, zöldmezős beruházások száma, az ingázók összetétele, az ipar korábbi struktúrája, a szomszédos országok hozzáállása) tulajdoníthatóan. Győr pozícióját sem Bécs, sem Pozsony nem veszélyezteti, el-

sődlegesen azért sem, mert fővárosok lévén más funkcióik jóval fontosabbak az iparínál. A többi városnál nincs ilyen perspektíva, még akkor sem, ha nem kell határon túli vetélytársaktól (pl. Kassa, Arad, Nagyvárada, Eszék) sem tartani. Ebből az is következik, hogy az ipar feltehetően nem fog olyan kiemelkedő szerepet játszani az integrációjuk előmozdításában mint Győr esetében. Ám az is kétségtelen, hogy 1989 után egy új történelmi lehetőség előtt állnak ezek a városok, ami lehetővé teszi a korábban megszakadt kapcsolatok újjáéledését. S ennek a folyamatnak az ipar lehet az egyik eleme, mégha sok esetben csak szerény mértékben is.

Összegzés

Az elmúlt évtizedben a vizsgált városok különböző fejlődési utat jártak be az ipar aspektusából is. A 20. sz. végén megkezdődött változások tekintélyes része mostanra már befejeződött, ami az átmeneti időszak lezárulását és egy új korszak beköszöntét jelzi, amelyben az iparnak már új kihívásokkal kell szembenézni.

A rendszerváltozást követően számos tényezőnek (pl. a városok adottságainak) az átértékelődése kihatott a szekunder szektorra is, amelyek Győrben az ipar megerősödését, az új kihívásokhoz való gyors alkalmazkodását vonták maguk után. A külföldi tőke nagyaránya elősegítette új ágazatok megjelenését és azok azonnali bekapcsolódását a globális gazdaságba. Ugyanakkor az örökölt iparstruktúra globalizálódása itt is lassan haladt, bár a többi városhoz viszonyítva jóval gyorsabban. Ugyanis az 5 nagyváros ipararában nem következett be gyökeres strukturális és egyéb változások. Így jelentős dezindusztrializáció sem tapasztalható.

Sokkal meghatározóbbnak bizonyult viszont a lokális ipar megújítása, újstrukturalizálódása, ami abból eredhet, hogy a régi iparszerkezet és az ipari tradíciók még mindig erőteljesen determinálják a jelenlegi folyamatokat. Az 5 város közül Miskolc a másik véglet, ahol a súlyos gazdasági krízis után csak az 1990-es évek második felétől érzékelhető látványos javulás, amihez a külföldi tőke felbukkanása is hozzájárult. Ellenben a többi város iparára inkább a stagnálás, a lassú átrendeződés jellemző. Ezekben a lokális ipar globalizálódása és a globális ipar lokalizálódása is szerényebb mértéket öltött.

Ma még számos hiátus van a globális és a lokális ipart képező multinacionális nagyvállalatok és a hazai kis- és középvállalkozások egymáshoz kapcsolódása között. S ezt kiküszöbölni, enyhíteni az ipari termelés új színhelyeit jelentő ipari parkok sem igazán képesek, hiszen számos közülük még nem is működik. Módosult, többnyire csökkent az iparnak a lokális gazdaságban játszott szerepe is 1989 óta a végbement reformoknak köszönhetően.

A vizsgált városok közül egyedül Győrnek van reális esélye arra, hogy ipara nemcsak lokális szinten foglaljon el kimagasló pozíciót, hanem határon átnyúló regionális vonásra is szert tegyen, mintegy regionális ipari centrumként működjön.

Mindezekkel összefüggésben a lokális ipar térszerkezetében sem következett be radikális átrendeződés, bár a területe valamelyest zsugorodott és a korábban jobbára homogén ipari körzetek heterogenitása fokozódott a funkcionális átalakulás miatt. Ezek

az új tendenciák azonban nem vezettek látványos városszerkezeti, városképi módosuláshoz, ám mégis elindítottak egy olyan folyamatot, amelynek hatásai hosszú távon az élet minden területén megnyilvánulhatnak. Ez pedig hozzájárul ahhoz, hogy „...az Európa két részén kialakult városok egyre jobban hasonlónak válnak egymáshoz” (WECLAWOWICZ, G. 1992), ami viszont az újjászerveződő európai és főként kelet-európai városhálózatba, ill. gazdaságba való integrációjukat is előmozdítja és a versenyképességüket is növeli.

IRODALOM

- AMIN, A. (ed.) 1994. *Post-Fordism. A reader.* – Blackwell Publishers. Oxford. 345 p.
- BARTA GY. 1992. Az ipari térstruktúra formálódása. – *Magyar Tudomány.* 4. pp. 420–423.
- CAMAGNI, R. 1991. Spatial implications of technological diffusion and economic restructuring in Europe. – *The Italian case. Ekistics* 58, 350/351. pp. 330–335.
- CHAPMAN, K.–WALKER, D. 1988. *Industrial location. Principles and policies.* – Basil Blackwell. Oxford.
- COHEN, P. 1998. A transforming San Francisco industrial landscape. – *Pacifica.* Fall. pp. 7–12.
- DOLING, J.–KOSKIAHO, B. 1994. Restructuring: Finland in relation to the development in Great Britain. – In: J. DOLING–B. KOSKIAHO–S. VIRKKALA (eds.): *Restructuring in old industrial towns in Finland.* Tampere:University of Tampere. pp. 41–68.
- GRITSAL, O. 1997. Business services and restructuring of urban space in Moscow. – *Geojournal* 4. pp. 365–376.
- JAMESON, F. 1991. *Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism.* – NC: Duke University Press Durham.
- KISS É. 1993. A budapesti ipar szervezeti felépítése és néhány jellemzője. – *Földr. Ért.* 42. 1–4. pp. 225–242.
- KISS É. 1996. Az ipar szervezeti átalakulásának hatása a cégek térkapcsolataira a budapesti régió példáján. – In: DÖVÉNYI Z. (szerk.): *Tér–Gazdaság–Társadalom. Huszonkét tanulmány Berényi Istvánnak.* MTA FKI. Budapest. 392 p. pp. 273–291.
- KISS É. 1999. Az ipar térszerkezetének sajátosságai a Központi Régióban az 1990-es években. *Földr. Ért.* 49. 3–4. pp. 253–281.
- KOREC, P. 1997. New tendencies of manufacturing development in Bratislava. – In: Z. KOVÁCS–R. WIEBNER (eds.): *Processe und Perspektiven der Stadtentwicklung in Ostmitteleuropa.* L.I.S. Verlag. Passau. pp. 145–156.
- MISZTAL, S. 1997. Deindustrialisation of Warsaw and redevelopment problems of derelict industrial areas. – In: Z. KOVÁCS–R. WIEBNER (eds.): *Processe und Perspektivender Stadtentwicklung in Ostmitteleuropa.* L.I.S. Verlag Passau. pp. 189–205.
- MÉSZÁROS R. 2000. Területi folyamatok, városszerepek, tényezők. – In: BECSEI J. (szerk.): *Társadalomföldrajzi vizsgálatok két évezred találkozásánál.* JATE Szeged. pp. 45–57.
- PIORE, M. J.–SABEL, C. 1984. *The Second Industrial Divide.* – Basic, New York.
- POTRYKOWSKA, A. 1995. Restructuring, deindustrialization and unemployment in Poland. Case study of Warsaw. – *Geographia Polonica.* 64. pp. 19–36.
- RODWIN, L. 1991. European industrial change and regional economic transformation: an overview of recent experience. – In: L. RODWIN–H. SAZANAMI (eds.): *Industrial change and regional transformation,* Harper Collins London. pp. 3–39.
- VIRKKALA, S. 1994. Restructuring, localities and old industrial towns in Finland. – In: DOLING, J.–KOSKIAHO, B.–VIRKKALA, S. (eds.): *Restructuring in old industrial towns in Finland,* University of Tampere, Tampere. pp. 1–13.
- WECLAWOWICZ, G. 1992. A városok térbeni-társadalmi szerkezete Kelet-Közép-Európában. – *Tér és Társadalom.* 6. 3–4. pp. 215–222.